

Η ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΣ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ ΚΑΒΑΦΗ

1.— Οἱ Ἕλληνες ποῦ πρωτογώρισαν τὴ θάλασσα τὴν 2ην χιλιετηρίδα π.Χ. καὶ γρήγορα ἔγιναν ὁ πρῶτος ναυτικὸς λαὸς τῆς Μεσογείου, ἀπέκτησαν μὲ τὴν μετανάστευσί των καὶ διετήρησαν ἔκτοτε τὰ ψυχικὰ γνωρίσματα ποῦ καὶ σήμερα ἀκόμη τοὺς διακρίνομε. Μεγάλως δὲ εὐκολύνεται ὁ μελετῶν τὴν ἱστορία τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς οἰανδήποτε ἐποχὴν τῆς ἢ χώραν, γιὰ τὴν κατανόησι πολλῶν γεγονότων ἢ φαινομένων, ἰδίως δὲ ἀναπαράστασίν των μὲς στὴν φαντασία του, ὅταν συγχρόνως εἶναι γνώστης τῆς σημερινῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς, τοῦ τρόπου τοῦ ζεῖν τοῦ νεο-ἑλληνα, τοῦ τρόπου του τοῦ αἰσθάνεσθαι, τοῦ σκέπτεσθαι καὶ πῶς γενικά τῆς ἠθολογίας του, τῆς ἀντίδρασης του, τῆς προσαρμογῆς του στὰ διάφορα περιβάλλοντα. Ἐφ' οὗ λοιπὸν ὑπάρχει μιὰ ἑλληνικὴ ψυχὴ, ποῦ ζεῖ διαπιστόνοντας τὸν ἴδιον πάντᾳ θεμελιώδη χαρακτήρα ἀπὸ τριῶν χιλιάδων περίπου ἐτῶν καὶ πλέον, φυσικὸν εἶναι νὰ τὴν βροῦμε κάθε φορὰ ποῦ θὰ θελήσομε νὰ τὴ γυρέσομε, ἀναλλοίωτη στὸ βάθος τῆς, μέσα στὰ σύγχρονα ἑλληνικὰ φιλολογικὰ ἔργα. Καὶ περὶ τούτου μὲν δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία καὶ ὅλοι συμφωνοῦν. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως, ὑπάρχει ἓνα ἔργο, μικρὸ μὲν στὸν ὄγκο του, ἀλλὰ τεράστιο μὲ τὴν ἐπίδρασι ποῦ προόριστα νὰ ἔχει μὲς στὴν ἐξέλιξι τῆς νεο-ἑλληνικῆς φιλολογίας καὶ πῶς γενικά, τέχνης, ὅπου ἡ ψυχὴ αὐτὴ πάλαι μὲ περισσότερη ἔντασι, δονεῖται ἀπὸ τοὺς πλουσιώτερους ρυθμούς, ὅπου ἡ ἑλληνικὴ ἀτμόσφαιρα, τὸ ἑλληνικὸ περιβάλλον εἶναι τελειότερα διαγραμμένα, ἂν καὶ σχηματικότερα, λάμπουν ἢ μιλοῦν ὑποβλητικότερα παρὰ μέσα ἀπὸ κάθε ἄλλο νεοελληνικὸ ἔργο, χωρὶς παρ' ὅλα αὐτὰ ἡ γνησιότης τοῦ ἔργο αὐτοῦ ἀπὸ ἑλληνικῆς ἀπόψεως, ἡ αὐθεντικότης του, νὰ ἔχη ἀναγνωρισθεῖ ἢ δεόντως ἐκτιμηθεῖ ἀπὸ τοὺς μὲν, ἢ καὶν ὑποψιασθεῖ ἀπὸ τοὺς δέ. Δὲν παρευρέθηεν κάποτε ὁ ἴδιος, παιδρὸς ἄφωνος ἀκροατῆς, σὲ συζήτησι ἀλεξανδρινῶν νέων, ὅπου ἄκουσα κάποιον νὰ ἐκφέρει τὴν ἐξῆς. ἐντελῶς ἀμελέτητη, γνώμη περὶ Καβάφη (διότι περὶ αὐτοῦ πρόκειται): Ὁ Καβάφης δὲν εἶναι Ἕλληνας, εἶναι φιλέλληνας.

Ἄθελά μου θυμήθηκα τὴν γνωστὴν ἐρώτησι ἐνὸς κρι-

τικού Ἰησοῦ του τοῦ 19ου αἰῶνος: Racine est il poète? Racine est-il chrétien?

Ἐάν εἶναι ποιητῆς ὁ συγγραφεὺς τῆς Ἀνδρομάχης; Ἐάν εἶναι χριστιανὸς ὁ συγγραφεὺς τῆς Ἀθαλίας; Ἐάν εἶναι Ἕλλην ὁ συγγραφεὺς τῆς Ἰθάκης, τοῦ Ἰωνικοῦ καὶ τοῦ Ἐπινείου;

2. — Ἀλλ' ἔάν εἶναι Ἕλλην, ὁ Αἰγυπτιώτης αὐτός, πῶς τότε δὲν αἰσθάνεται τὴν Φύση, ἐρωτοῦν πολλοί. Προσθέτουν δὲ ἄλλοι: ποῦ ζωγραφισμένο ἀπὸ τὸν Καβάφη τὸ γεμάτο χάρι ἑλληνικὸ τοπίο καὶ ποῦ ἡ ἑλληνικὴ ζωὴ μέσα στὸ ἔργο του;

Θὰ ἀπαντήσω ἀμέσως στὴ δευτέρα ἐρώτησι καὶ ἀπορῶ μὰ τὴν ἀλήθεια ποῦ ἔχω νὰ πῶ πράγματα ποῦ νὰ μὴν ἔχουν λεχθεῖ. Ὅσο γιὰ τὴν πρώτη, πρέπει νὰ ἀποδειχθεῖ προηγουμένως ὅτι εἰς ὅλες τὰς ἐποχάς, οἱ ποιηταὶ — ἢ οἱ Ἕλληνες — ἠσθάνθησαν τὴν Φύση ὅπως οἱ ρωμαντικοί. Θέτω ὡς ἀρχὴν ἀμέσως πῶς ὁ Καβάφης ὡς ζωγράφος (εἴτε περὶ φύσεως ⁽¹⁾ πρόκειται, εἴτε περὶ προσώπου) βλέπει σὲ μέγαλο (voit en grand). Ἡ περιγραφὴς του, ἡ ἀπεικονίσεις του, σύντομες, συνθετικές, παραλείπουν τὰς λεπτομέρειες, ἐκτὸς ἂν ἡ λεπτομέρεια εἶναι διαλεγμένη γι' αὐτὸν ὡς τὸ οὐσιῶδες, ὅπου παραλείπει ἐσκεμμένα ὅτι θὰ ἦτο οὐσιῶδες γιὰ ἄλλους, γιὰ ν' ἀσχοληθεῖ αὐτὸς μὲ τὴ λεπτομέρεια, ποῦ ἔτσι φέρνει στὸ πρῶτο ἐπίπεδο. Χάνει θεληματικὰ σὲ πλοῦτο χρωμάτων, ἀποχρώσεων, σκιῶν, γιὰ νὰ κερδίσει ἀκριβῶς σὲ δύναμι γραμμῆς, σὲ ἔκφρασι, σὲ ἔντασι ἀποδόσεως καὶ ὑποβολῆς. Δὲν τμηματίζει, δὲν θρυμματίζει τὴν πραγματικότητα. Καὶ ὅταν ἀκόμη ἠθογραφεῖ, πρᾶγμα ποῦ τοῦ συμβαίνει συχνά, μὲς στὴν ἠθογραφίαν του ὑπάρχει συγχρόνως καὶ ψυχολογία ἀλλὰ καὶ ἔρευνα — λύσις, σχεδὸν πάντα ἐνδοιαστικὴ ἢ θέσις — κάποιου ἱστορικοῦ προβλήματος. Βεβαίως δὲν εἶναι βοσκολικὸς ποιητῆς ὡς θὰ ἠθελαν πολλοί, τὸ ἀρνὶ γιὰ νὰ ἐκφρασθῶ μὲ χιούμορ λείπει τελείως ἀπὸ τὴν ποίησί του. Ἄς λυποῦνται πολλοὶ γιὰ τὴν παράλειψι αὐτῆ, ἄς τὴν χαρακτηρίζουν ἔλλειψι. Οἱ δύσκολοι στὴν τέχνη δὲν λυποῦνται, ἀλλὰ χαίρονται.

¹⁾ Ἀλεξανδρινὶ βασιλεῖς, Θάλασσα τοῦ πρώτου, Τοῦ πλοίου.

3.— Ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ὑπῆρξε ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς λαὸς ναυτικός. Τοῦ ἄρεσαν τὸ ἐμπόριο, καὶ ἡ τυχοδιωκτικὴ περιπέτειος. Βλέπομεν ἓνα μεγάλο ποιητὴ σὰν τὸν Ἀρχίλοχο, (7ος αἰὼν) νὰ ζεῖ τὴν ζωὴν τοῦ μισθοφόρου τὴν ὁποίαν ἐξυμενεῖ. Ὁ Ἕλλην, ὑπῆρξε ἀλληλοδιαδόχως πειρατὴς, ἀποικὸς, πραγματευτὴς, ἔμπορος. Κατέκτησε ἢ ἀποίκισε τὰ περισσότερα παρῶλια τῆς Μεσογείου, ἐπὶ πλέον δὲ εἰσεχώρησε εἰρηνικὰ — ἔμπορευόμενος — ἢ ὡς μισθοφόρος, ἀπὸ τὴν ἀρχαιοτάτην ἀκόμη ἐποχὴν στὴν ἐνδοχώραν τῆς Ἀσίας (Λυδίας, Εὐφράτην) καὶ τῆς Αἰγύπτου, «σήμερα» καθὼς λέγει ὁ Gomberz «τρώγοντας τὸ ψωμί τοῦ Ἀσσυρίου βασιλέως, αὐριο ξεφλογίζοντας τὸ λαρὺγγι τοῦ μὲ τὴν αἰγυπτιακὴ μπουζα». (1)

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν δὲ τῶν κατακτήσεων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ μετὰ «ἐξελλήνισε» τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Ἀνατολήν (2).

Ὅταν ὁ Ἀριστοτέλης ὤρισε τὸν ἄνθρωπον «ἓνα ζῶον πολιτικόν», ἐσκέπτετο ἰδίως τὸν Ἕλληνα. Ὁ Ἕλλην πράγματι δὲν ἠσθάνετο τὸν ἑαυτοῦ ἐλεύθερο, ἀκέραιο, πλήρη, παρὰ μὲς στὸν περίβολο μιᾶς πόλης. Ἡ ἀγορὰ, ὁ δρόμος, ἦσαν τὰ ἀγαπητά του συνηθισμένα πλαίσια μὲς στὰ ὁποῖα τοῦ ἄρεσε νὰ κυκλοφορεῖ. Ἐκουσέεινε, ἐσυζητοῦσε, ἠγόρευε, ἠκούε, ἔκρινε, κατέκρινε, ἐγλεῦαζε. Μὲ τὴν ἀπώλεια ὁμῶς τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς κατάκτησης τῶν Ρωμαίων ἡ συνθῆκες ἠλλαξαν. Ὁ κοσμοπολιτισμὸς ὡς ἦτο ἐπόμενον ἀνεπτύχθη, πῆρε τὴ θέσιν τοῦ πατριωτισμοῦ, ὁ ὁποῖος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἔμεινε ὡς φιλολογία. Ἀργότερα ἀκόμη τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα, ἄτακτα στὴν ἀρχή, κατόπιν συστηματοποιημένα ἦλθε σὲ συνάφεια μὲ τὸ ἀνατολίτικο. Στὴν ἀναπόφευκτη σύγκρουση ἐπῆρε καὶ ἔδωσε, ἔχασε καὶ ἀπέκτησε: ἐμπόριο ἰδεῶν.

Μὲ τὴν τελείαν ἐπικράτησιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀρχίζει ἡ μακρὰ σειρὰ τῶν Βυζαντινῶν αἰώνων μὲ ἰδιαίτερη νοοτροπία.

Μέσα σὲ ὅλους αὐτοὺς τοὺς ἀγῶνας, θριάμβους ἢ ἤττες, τὲς τριβές, τοὺς συγχρωτισμούς, τὲς ἐπιδράσεις, τὲς

1) Th. Gomberz. Les Penseurs de la Grèce, tome I.

2) P. Jouguet. L'imperialisme macédonien et l'hellénisation de l'Orient.

ἐπηρεάσεις, τὲς ἐπιλείψεις καὶ ἀναστάσεις, ἀνευρίσκομε πάντα τὸν ἴδιον Ἕλληνα, ὀπλισμένο μὲ τὸ ἴδιο πάντα ἐφευρητικό, πανοῦργο, παρεισδυτικό, ἀφομοιωτικό πνεῦμα του, τὸ αἰχμηρὸ αὐτὸ πολύτιμο, γιὰ τὴ δράση του, αὐτοσυντήρησί του, ἔγχειρίδιο. Ἡ ἱστορία τοῦ Ὀδυσσεῶς ἐξακολουθεῖ. Ὀλόκληρη ἐποποιία.

4.— Ὁ Ἕλληνας εἶπα, ὑπῆρξε ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς ναυτικός. «Τὸ θάλαττα, θάλαττα» εἶναι ἴσως ἡ ζωηρὴ ἔκφραση ποῦ ἀπέμεινε ὡς σύμβολο τῆς πρὸ βαθεῖας αἰσθητικῆς καὶ ψυχικῆς συγκινήσεως ποῦ μπορεῖν ἀνασαλέψει ἑλληνικὰ στήθη.

Στὸ ἔργο τοῦ Καθάφη, βλέπομε συχνὰ νὰ γίνεται λόγος γιὰ θάλασσα. Ἡ θάλασσα αὐτή, εἶναι βέβαια ἡ γαλανή μας Μεσόγειος, ὁ «γιαλὸς» ποῦ μᾶς ἔχει νανουρίσει ὅταν εἴμεθα παιδιά, τὸ Ἴόνιον, τὸ Αἰγαῖον, σπαρμένο μὲ τὰ νησιάκιά του, ποῦ ὁ καθεὶς μας διέσχισε τοῦλάχιστον μιὰ φορὰ στὴ ζωὴ του καὶ ποῦ τόσο νοσταλγεῖ ὅταν βρῖσκεται μακριὰ του (1). Τὸ *fond du Tableau* γιὰ νὰ πῶ ἔτσι τοῦ Καθάφη, ἡ γραμμὴ τοῦ ὁρίζοντός του, εἶναι μιὰ γραμμὴ γαλανή, ποῦ τὴ μαντεύει κανεὶς ἀκόμη καὶ ὅταν λείπει, ὅπως γαλάζιος εἶναι ὁ οὐρανὸς του: τὸ «φάος ἀγνὸν» τῶν ἀρχαίων.

*Ἡ θάλασσα στὰ βάρη της πῆρ' ἓνα ναυτὴ (Δέησης)
Εἶπες· θὰ πάγω σ' ἄλλη γῆ, θὰ πάγω σ' ἄλλη θάλασσα
(Ἡ πόλις)*

*Τὸν μοιάζει βέβαια ἡ μικρὴ αὐτὴ
μὲ τὸ μολύβι ἀπεικόνισίς του.
Γρήγορα καμωμένη, στὸ κατάστρωμα τοῦ πλοίου·
ἓνα μαγευτικὸ ἀπόγευμα.*

Τὸ Ἴόνιον πέλαγος ὀλόγυρά μας. (Τοῦ πλοίου)

1) Ἀλησμόνητη θὰ μείνει μὲς στὴ φαντασία μου ἡ εἰκὼν τοῦ ἔκπλου τῆς «Συρίας» ἀπὸ τὸ Πόρτ-Σαΐδ. Ἡ θάλασσα ἦταν ἐπικίνδυνη ἐξ αἰτίας τῶν γερμανικῶν ὑποβρυχίων (1918). Δύο ἀντιτορπιλλικά τοῦ Ἑλλ. στόλου (ἡ Λόγγη καὶ ἡ Ἀσπίς) μᾶς συνώδευαν. Μόλις ἐβγήκαμε στὰ ἀνοιχτά, οἱ κάπου ἑπτακόσιοι ἐπιβάτες ἀρχισαν νὰ τραγουδοῦν μὲ μιὰ φωνὴ—ἐκκρηξις συγκινήσεως—τὸ «θάλασσα λεβεντοπνίχτρα»...

Ἐκ τῆς Ἀλεξάνδρειαν ἔπλευσα ἐν τριήρει πορφυρᾷ.
(Ἐνώπιον τοῦ ἀγάλματος τοῦ Ἐνδυμίωνος)

Ἐδῶ ἄς σταθῶ. Κι ἄς δῶ κ' ἐγὼ τὴν φύσι λίγο.
Θάλασσας τοῦ πρωϊοῦ κι ἀνέφελου οὐρανοῦ
λαμπρὰ μαβιά, καὶ κίτρινη ὄχθη· ὄλα
ὠραῖα καὶ μεγάλα φωτισμένα. (Θάλασσα τοῦ πρωϊοῦ)

Καὶ τώρα καταγίνομαι, ἀπὸ καιρὸ ἀρκετὸ
νὰ κάμω ἓνα Ποσειδῶνα. Μελετῶ
κυρίως γιὰ τ' ἄλογα του, πῶς νὰ πλάσσω αὐτά.
Πρέπει ἐλαφρὰ ἔτσι νὰ γίνουν ποῦ
τὰ σώματα, τὰ πόδια των νὰ δείχνουν φανερά
πῶς δὲν πατοῦν τὴν γῆ, μὲν τρέχουν σιὰ νερά.
(Τυανεὺς Γλύπτης)

Ὁ Καβάφης — μυστικὸ τῆς τέχνης του — ἐπιτυγχάνει μοναδικὰ στὴν ἀπόδοσι τοῦ μεγαλείου τῆς φύσεως σ' ἐκεῖνο ἰδίως ποῦ ἡ φύση ἔχει τὸ διεγερτικὸ ἐπάνω μας, τὸ δυναμογόνον, μ' ἓνα-δυὸ ἐπίθετα, δυὸ-τρεῖς λέξεις, κοινές, πτωχές, πολυειπωμένες (ἐκεῖνες ἀκριβῶς ποῦ θὰ ἀπέφυγεν ἓνας φιλόλογος), παραλείποντας κάποτε ἐντελῶς τὴν περιγραφή:

ἓνα μαγευτικὸ ἀπόγευμα.
Τὸ Ἴόνιον πέλαγος ὁλόγυρά μας.

Αὐτὸ ἀρκεῖ γιὰ τὸν Καβάφη (1). Βλέποντας τὴν φύση, ἢ σκεπτόμενος τὴν φύση ποῦ εἶδε ἄλλοτε ὁ Καβάφης συγκινεῖται ἐνδομύχως, λεπτά, ὄχι θορυβωδῶς, ὄχι πομπωδῶς, χαίρεται, ἀπολαμβάνει μὲ ἐκλεπτυσμένες αἰσθήσεις — καὶ τὴν ἡδονικὴ αὐτὴ συγκρατημένη ἐντύπωσι μᾶς τὴν μεταδίδει ἀποφεύγοντας τὴν περιγραφή ποῦ θὰ μετρίαζε τὴ συγκίνησι, θὰ τὴν ἔκανε φιλολογία. Ἡ συγκίνηση του εἶναι ἓνα καταστάλαγμα, κάτι ποῦ ἔχει μέσα του ἱστορία, ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ Le Dantec, ἢ διάρκεια ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ Bergson.

1) Ὅπως ἀλλοῦ: Ἄλλα ἡ μέρα ἦταν ζεστὴ καὶ ποιητικὴ,
ὁ οὐρανὸς ἓνα γαλάζιο ἀνοιχτό.

Ἐχομε τελείαν ἀπόδοσι καὶ ὄχι φιλολογίαν.

5.— Οἱ Ἕλληνες ἀφ' οὗ ἐγκατεστάθησαν στὰ παράλια τῆς Ἑλλάδος, ἐξόρμησαν κατόπιν πρὸς κατάκτησι καὶ ἄλλων παραλίων ἀναζητόντας τοὺς κατάλληλους ὄρους γιὰ τὴν ἀκτοπλοῖα τους, μελετόντας τοὺς τοπικοὺς ἀνέμους, ποὺ τοὺς ἦταν πολὺ χρήσιμο νὰ ξέρουν, σὲ μιὰν ἀκτὴν δαντελλωτὴ ὅπως ἡ Ἑλληνική. Ὅπου μεγάλο λιμάνι ἔχει ἴδρουαν καὶ μιὰν ἀποικία. Καὶ τὸ ἐμπόριο ἀνταλλαγῆς εἰδῶν ἐγένετο ἀπὸ λιμάνι σὲ λιμάνι — λιμάνια ἑλληνικὰ τῆς μητρόπολης καὶ τῶν ἀποικιῶν, λιμάνια φοινικικά, λιμάνια αἰγυπτιακά.

Χιλιετηρίδες ἐπέρασαν ἀπὸ τὴν προ-ομηρικὴν αὐτὴν ἐποχὴ καὶ ἡ θάλασσα μένει πάντα συνδεδεμένη μὲς στὴ φαντασίᾳ τοῦ Ἑλληνα μὲ χαρωπὲς εἰκόνες ὄρων, λιμανιῶν, ἐπινείων, μὲ πληθυσμὸ ἔξυπνο, φιλοπερίεργο, φιλόξενο, δηλ. πρόθυμο νὰ ὑποδεχθεῖ τὸν ξένο, νὰ ἔλθει σὲ ἐμπορικὰς σχέσεις μαζί του, καὶ συγχρόνως νὰ πλουτίσει τὲς γνώσεις του θέτοντάς του κάθε εἶδος ἐρωτήματα.

Ἐὰν ὑπάρχει ποίημα νεοελληνικὸ πού βαθυὰ καὶ λεπτὰ νὰ δονεῖ τὲς χορδὰς τῆς ψυχῆς τοῦ Ἑλληνα, τὸ ποίημα αὐτὸ ἀναμφισβήτητα εἶναι ἡ Ἰθάκη τοῦ Καβάφη:

*Σὰ βγεῖς στὸν πηγαμὸ γιὰ τὴν Ἰθάκη,
νὰ εὐχέσαι νᾶναι μακρὸς ὁ δρόμος.*

.....
*Πολλὰ τὰ καλοκαιρινὰ πρωῶνὰ νὰ εἶναι
ποῦ μὲ τὶ εὐχαρίστησι, μὲ τὶ χαρὰ
θὰ μπαίνεις σὲ λιμένας πρωτοειδωμένους·
νὰ σταματήσεις σ' ἐμπορεῖα Φοινικικά,
καὶ τὲς καλὰςπραμάτειες ν' ἀποκτήσεις,
σεντέφια καὶ κοράλλια, κεραιμάρια κ' ἔβενους,
καὶ ἡδονικὰ μυρωδικὰ κάθε λογῆς,
ὅσο μπορεῖς πρὸ ἄφθονα ἡδονικὰ μυρωδικὰ.*

Χαρακτηριστικοὶ ἐπίσης, ὑπὸ τὴν ἄποψιν ποῦ ἀναλύω
ἐδῶ καὶ οἱ στίχοι τοῦ Δ η μ η τ ρ ῖ ο υ Σ ω τ ῆ ρ ο ς :

*Μὰ μὲς στὴν σκέψι του τὴν μελετοῦσε πάντα
σὰν κάτι ἱερὸ ποῦ προσκυνῶντας τὸ πλησιάζεις,
σὰν ὄπτασι τόπου ὠραίου, σὰν ὄραμα
ἐλληνικῶν πόλεων καὶ λιμένων.*

6. — Ἄλλ' ὑπάρχει καὶ δεύτερη Ἰθάκη στὸ ἔργο τοῦ Καβάφη. Τὸ δεύτερον αὐτὸ ποίημα, ἡ δεύτερη αὐτὴ Ἰθάκη, ὄχι μόνον δὲν ἐννοήθη ἀπὸ κανένα ἕως τώρα, ἀλλὰ παρενοήθη τελείως, παρεξηγήθη, ἐγλειάσθη, δὲν ἐκοίθη ἄξια παρὰ γιὰ νὰ χρησιμεύσει ὡς στόχος δημοσιογραφικῆς δεινότητος (Σπύρος Μελάς) καὶ καλαμπουρικῆς ποίησης. Προτιμῶ ν' ἀντιπαρέλθω σιωπόντας θλιβερὴν ἱστορία ποῦ δὲν κάνει τιμὴ σὲ κανένα καὶ ποῦ ὀρισμένως θὰ ὀδηγοῦσε ἄλλον ποιητὴ μὲ ὀλιγότερη πεποίθησι στὸ ἔργο του ἀπὸ τὸν Καβάφη, στὸ τελειοτικὸ ἀποτράβηγμα ἀπὸ τὰ Γράμματα, στὴ σκληρὴ ἀπομόνωσι.

Ὁ Ἕλληνα, ἀν διέσχισε τὴν θάλασσα τὸ ἔκανε ἰδίως γιὰ νὰ ἐμπορεύεται, γιὰ ν' ἀποκομίζει ὄρατιες πραγμάτειες· συχνὰ ὅμως καὶ γιὰ νὰ ἐγκατασταθεῖ σὲ ξένες χῶρες μὲ σκοπὸ νὰ πλουτισθεῖ. Ἡ Ἑλλάς — τὸ ἔδαφος τῆς ὄρεινῆς, μᾶλλον ξηρῆς — δὲν ὑπῆρξε ποτὲ χῶρα πλούσια. Ἐξ ἄλλου, πολιτικὲς ἐριδες, νεανικὲς κακοκεφαλίες, ἀνάγκαζαν πολλοὺς ν' ἀποδημήσουν ἢ νὰ τὸ «σκάσουν» ὅπως λέμε σήμερα, γυρεύοντας τύχη «στὰ ξένα». Τολμηροὶ ἀρχαῖοι «ρωμηοὶ» ἀπὸ τοὺς παλαιοὺς καιροὺς, χάρις στὴν ποταμοπλοῖα ἰδίως εἶχαν εἰσχωρήσει στὰ πιὸ ἐσωτερικὰ μέρη τῆς Αἰγύπτου, ἐμπορευόμενοι, ὅπως ἀκριβῶς οἱ σημερινοὶ μπακάληδες (1).

Ἡ μεταναστευτικὴ αὐτὴ, χάριν πλουτισμοῦ, τάσις τοῦ Ἕλληνα, πόσο καλὰ διαφαίνεται μέσα ἀπὸ μερικὰ ποιήματα τοῦ Καβάφη. Τὸ Ἐπίγειον του (ἡ δευτέρῃ του αὐτὴ Ἰθάκη, ἡ Ἰθάκη ἐνὸς ναυαγισμένου νέου) πῶς κλείνει μέσα του τὴν Ἑλληνικὴ ψυχὴ, πόσο σπαραχτικὰ μᾶς μιλοῦν τὰ τελευταῖα ψελλίσματα πτωχοῦ νέου ποῦ ξεψυχᾷ στὰ ξένα, μακρὰ ἀπ' τοὺς δικούς του, μακρὰ ἀπ' τὸ ἀγαπητό του φτωχόσπιτο. Καὶ εὐρέθησαν ἄνθρωποι, ποῦ δὲν ἠσθάνθησαν τὴν βαθειὰν ποίηση, τὴν ἀπόλυτη ἑλληνικότητα τῆς ἐπιτύμβιας αὐτῆς στήλης ἀλλὰ τὴν ἐκοροῦδειψαν βαχχικά! Καὶ δὲν εὐρέθη ἀκόμη ὁ κριτικὸς γιὰ νὰ τονίσει πῶς τὸ Ἐπίγειον εἶναι τὸ πιὸ «συγκινητικὸ» καὶ τὸ πιὸ παν-ελληνικὸ ἀπ' ὅλα τὰ ποιήματα τοῦ Καβάφη;

Νέος, εἴκοσι ὀκτώ ἐτῶν, μὲ πλοῖον τήριον

1) Ἡ ἔκφρασις καὶ παρουσιώσις εἶναι τοῦ Hatzfeld: Histoire de la Grèce ancienne. Ἴδε ἐπίσης. Gletz: Histoire de la Grèce.

ἔφθασε εἰς τοῦτο τὸ συριακὸν ἐπίνειον
ὁ Ἔμης, μὲ τὴν πρόθεσι νὰ μάθει μυροπώλης.
Ὅμως ἀρρώστησε εἰς τὸν πλοῦν. Καὶ μόλις
ἀπεβιβάσθη, πέθανε. Ἡ ταφή του, πτωχοτάτη,
ἔγιν' ἐδῶ. Ὀλίγες ὥρες πρὶν πεθάνει καὶ
φιθύρισε γιὰ «οἰκίαν», γιὰ πολὺ «γέροντας γονεῖς».
Μὰ ποιοὶ ἦσαν τοῦτοι δὲν ἐγνώριζε κανεῖς,
μήτε ποιὰ ἢ πατρίς του μὲς στὸ μέγα πανελλήγιον.
Καλλίτερα. Γιατὶ ἔτσι ἐνῶ
κεῖται νεκρὸς σ' αὐτὸ τὸ ἐπίνειον,
θὰ τὸν ἐλπίζουν πάντα οἱ γονεῖς του ζωντανό.
(Εἰς τὸ Ἐπίνειον).

Ἐπιμένω πάντα· «ἀνόδυνο» ποίημα — γιὰ νὰ ἐκ-
φρασθῶ ἔτσι — δὲν ὑπάρχει μέσα στὸ ἔργο τοῦ Καβάφη,
ποῦ νὰ δικαιώνει δηλ. ἐκεῖνον ποῦ θὰ εἶχε τὴν πρόθεσι
νὰ πεῖ: — Ἔ, δὲν λέγει καὶ μεγάλα πράγματα. Ἐρευνόν-
τας κανεῖς καὶ παρ' ὅλα ποῦ λέγει, ὁ Ἄλκης Θρυλός —
μὲς στὰ ποιήματα τοῦ Καβάφη, τὰ βλέπει διαρκῶς ν'
ἀλλάζουν χρῶμα, ἀναλόγως τὸν προβολέα μὲ τὸν ὁποῖον τὰ
φωτίζει — τοὺς ἀνακαλύπτει διαρκῶς καὶ ἄλλες ἀξίες —
ἔσωτερικὲς — μὲ ἐπιμέλεια κρυμμένες ἀπὸ κείνες ποῦ φαι-
νομενικὰ περιέχουν.

Τὰ Γ κ ρ ί ζ α αἴφνης καὶ τὸ Π ρ ἰ ν τ ο ῦ ς ἀ λ-
λ ά ξ ε ι ὁ χ ρ ὸ ν ο ς φαίνονται ἀπλῶς αἰσθητικὰ ποιή-
ματα — καὶ ἕμως καὶ στὰ δυὸ διαφαίνεται ὁ Ἕλληνας μὲ
τὴν μεταναστευτικὴν του τάση (ἀφίνω στοὺς φρεουδικοὺς
νὰ γυρέψουν κι ἐδῶ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἀγαπητῆς τῶν
θεωρίας) (1).

Ἐπειτα ἔφυγε, θαρροῦ στή Σμύρνη,
γιὰ νὰ ἐργασθεῖ ἐκεῖ, καὶ πιά δὲν ἰδωθήκαμε.
(Γκρῆζα)

Βιοτικὲς ἀνάγκες, ἐκάμανε τὸν ἕνα
νὰ φύγει μακρὰ — Νέα Ὑόρκη ἢ Καναδά.
(Πρὶν τοὺς ἀλλάξει ὁ χρόνος).

1) Γ. Βρισιμιτζάκης: Οἱ Κύκλοι τῆς κολάσεως τοῦ Δάντη
στὴν ποίησι τοῦ Καβάφη, 1926.

7.— Τὴν ἔμορφιά του, τὴ χάρι του, τὸ ἑλληνικὸ τοπεῖο τὴν ὀφείλει κατὰ μέγα μέρος στὴν διαυγῆ ἀτμόσφαιρά του, χάρις στὴν ὁποίαν ἡ γραμμὲς διαφαίνονται ἀκέραιες, τὰ ἀντικείμενα ἀθάμπωτα, ξεχωρίζοντας τὰ μὲν ἀπὸ τὰ δέ, τὰ χρώματα πλέουν μέσα σ' ἓνα χαρωπὸ γαλάζιο. Τὴν φύσιν ὁ Ἕλληνας — ἀδιάφορον ἂν Ἕλληνας τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἢ τῆς Ἰωνίας, Ἰταλιώτης ἢ Αἰγυπτιώτης — δὲν τὴν εἶδε ποτὲ παρὰ μέσα ἀπὸ μιᾶς αἰώνιας θερινῆς μέρας. Τὸ «ἀγνὸ αὐτὸ ἑλληνικὸ φάος» εἶναι ποῦ κάνει τὰ ποιήματα τοῦ Καβάφη νὰ μᾶς φαίνονται τόσον εἰδωλολατρικά. ⁽¹⁾ Πράγματι τὸ ἡμερολόγιό του δὲν περιλαμβάνει — θὰ ἔλεγε κανεὶς — παρὰ θερινοὺς μῆνας.

Τὸ Ἰωνικὸ του μᾶς ἀνασταίνει τοὺς ἀρχαίους θεοὺς μέσα στὸ περιβάλλον των.

*Ὡ γῆ τῆς Ἰωνίας, σένα ἀγαποῦν ἀκόμη,
σένα ἢ ψυχές των ἐνθυμοῦνται ἀκόμη.
Σὰν ξημερώνει ἐπάνω σου πρωτὶ ἀγγοσυτιάτικο
τὴν ἀτμοσφαιρά σου περνᾷ σφοῖγος ἀπὴν ζωὴ των'
καὶ κάποι' αἰθερία ἐφηβικὴ μορφή,
ἀόριστη, μὲ διάβα γρήγορο,
ἐπάνω ἀπὸ τοὺς λόφους σου περνᾷ.*

8.— Συχνὰ μέσα στὸ ἔργο τοῦ Καβάφη λόγος γίνεται γιὰ δρόμο, ἐντυπώσεις ἐφήμερες ποῦ θᾶθελε νὰ διαιωνίσει (Μέρες τοῦ 1903), ποῦ δέχεται εἴτε ἀπὸ τὸ σπῆτι τοῦ ὄπου τὸν φθάνουν ἢ φωνές τοῦ δρόμου, τὸ ἀνοιγόκλειμα τῶν μαγαζιῶν (Ὡ δὲ καὶ Ἐλεγεῖα τῶν ὀδῶν, Ἐν ἐσπέρα), εἴτε ἀπὸ κάποια ταβέρνα, καφενεῖο, καζίνο.

*Τὴν προσοχὴ μου κάτι ποῦ εἶπαν πλάγι μου
διεύθυνε στοῦ καφενεῖου τὴν εἴσοδο.
(Στοῦ καφενεῖου τὴν εἴσοδο)*

Εἶν' ἓνας γέροντας. Ἐξηρητλημένος καὶ κυρτός,

¹⁾ Γ. Βρσιμιτζάκη: Τὸ ἔργο τοῦ Καβάφη, 1917, 2η ἔκδοσις 1922.

σκατεμένος ἀπ' τὰ χρόνια, κι ἀπὸ καταχρήσεις,
σιγὰ βυθίζοντας διαβαίνει τὸ σοκάκι.

(Πολὺ σπανίως)

Τὸ συμπαθητικὸ τὸν πρόσωπο, κομᾶν ὠχρό·
τὰ κι στανά του μάτια, σὰν κομένα...
ἀσκόπως περπατεῖ μὲς στὴν ὁδό.

(Ἐν τῇ ὁδῷ)

Σ' ἓνα ἀπὸ τὰ ὠραιότερα τὸν ποιήματα — Ἐνας
θεὸς των — μᾶς ἀφίνει νὰ ρίξουμε μιὰ ματιὰ στὴν
ἀρχαία Σελεύκεια, μὲ τοὺς δρόμους της, τὴν ἀγορὰ της,
τὲς στοές της, τὴ συνοικία της τῶν δογίων καὶ τῆς κραι-
πάλης, τὸν περίεργο μικτὸ πληθυσμὸ της — τὸ νωχελὲς
φῶς της, τὴν ὥρα τοῦ δειλινοῦ.

Στὸ Κάτω ἀπ' τὸ σπῆτι διαβάζομε:

Χθὲς περπατῶντας σὲ μιὰ συνοικίαν
ἀπόκεντρον, πέρασα κάτω ἀπὸ τὸ σπῆτι
ποῦ ἔμπαινα σὰν ἤμουν νέος πολὺ.

Ὁ τρόπος αὐτὸς τοῦ δέχεσθαι ἐντυπώσεις, ὁ περιπα-
τητικὸς, ὁ ὁδοιπορικὸς, ὑπῆρξε πάντα βαθεῖα χαραγμένος
μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ Ἑλληνοῦ. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ δὲ τοῦ Ὀ-
μήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου, ὁ Ἕλληνας ἀπ' αὐτὴν τὴν ἔποψιν
δὲν ἄλλαξε. Τοῦ ἀρέσει ὁ δρόμος, τόσο γιὰ τοὺς συνήθεις
σταθμούς, ποῦ κάμνει ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποῦ θὰ βγεῖ ἀπ' τὸ
σπῆτι του ἕως τὴν ὥρα τῆς ἐπιστροφῆς, ὅσο γιὰ τὲς ἀπό-
οπτες συναντήσεις ποῦ τοῦ ἐπιφυλάσσει. Τὸ home τοῦ
Ἑλληνοῦ, εἶναι ὁ δρόμος, ἡ πλατεῖα τῆς πόλεως, ἡ γωνιὴς
τῶν μεγάλων ἀγορῶν. Ὁ δρόμος κολακεῖ τὲς τάσεις
του πρὸς τὴ συζήτησι, τὸ ἔξυπνο κουσέλι, τὴν κριτικὴν, τὴν
ραθυμίαν του, τὴν ἀπόκτηση γνώσεων. Σήμερα τὰ καφενεῖα
μὲ τὰ τραπέζια στὸ πεζοδρόμιον ἢ καὶ στὸ δρόμον, γύρω
ἀπ' τὰ ὁποῖα ὁ Ἕλληνας, μὲ ἡδονισμὸ ποῦ μόνον αὐτὸς ξέ-
ρει, ἀπορροφᾷ μακάριον τὸ οὔζο του ἢ τὸν καφέ του, τὰ
φαρμακεία, τὰ τσαγγάρικα, τὰ μανάδικα, μπακάλικα κ.λ.π.
ἀντικατέκτησαν τὴν ἀρχαίαν ἀγορὰ. Ἐκεῖ συναντῶνται πα-
ρέες, κῦκλοι, γιὰ νὰ συζητήσουν, ν' ἀνταλλάξουν τὲς γνώ-
μες των, νὰ κρίνουν, νὰ ἐπικρίνουν.

9. — Είναι επόμενο πώς ὁ Καβάφης, ποῦ ζεῖ σὴν Ἑλληνικήν τὴν ζωὴν αὐτὴν «ὑπὸ τὸν μέγαν ἥλιον» νὰ τὴν ἀφίνει νὰ φαίνεται μέσα στὸ ἔργο του, δίδοντας ἔτσι δικαιώματα στὴν ποίησι πάνω στὴν καθημερινὴ ζωὴ. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἔποψι ἀκόμη τὸ ποιητικὸ τοῦ ἔργο θὰ ἔχει ἀγαθὴ ἐπίδρασι ἐπὶ τῶν νέων. Θὰ τοὺς ἀπαλλάξει τέλος ἀπὸ τὰς ξένες μιμήσεις καὶ θὰ τοὺς κάνει νὰ ἀτενίσουν τὴν γύρω τους ζωὴ, ν' ἀναζητήσουν τὴν ποίησι ἐκεῖ ποῦ εἶναι πράγματι.

Τὸ πᾶν εἶναι ποίησι κατ' ἑμέ, καὶ θέμα γιὰ ποίησι. Ὁ Ἀλεξανδρινὸς δὲν ἔχει νὰ στενοχωρηθεῖ ποῦ δὲν ἔχει γύρω του «βουνά, λαγκάδια, δάση». Ὅτι ἔχει τοῦ ἀρκεῖ καὶ ὑπεραρκεῖ γιὰ νὰ κάνει ποίησι καὶ ποίησι ἴσως ἀνώτερη. Γιατὶ ἡ εὐκολίης μᾶς ἀναγκάζουν νὰ κάμομε πράγματα εὐκόλα. — νὰ μένομε στὴ ρουτίνα, νὰ μιμούμεθα ὁ ἓνας τὸν ἄλλο. Ὁ Καβάφης, Ἑλληνα, μᾶς ἔδωκε ἔργο ἐλληνικὸ ποῦ δὲν εἶναι μίμησι. Μᾶς ἔδωκε ἔργο κ λ α σ σ ι κ ὸ. Στὸ ἔργο αὐτὸ μέσα διακρίνομε ὅλα τὰ γνωρίσματα τοῦ π α ν χ ρ ο ν ι κ ο ῦ Ἑλληνα. Μερικὰ ἀπ' αὐτὰ, ἠθέλησα ἀπλῶς νὰ τὰ φέρω σὲ περισσότερο φῶς γιὰ ὅσους παραγνωρίζουν τὴν αὐθεντικότητα ἀπὸ ἐλληνικῆς ἀπόψεως τοῦ ἔργου τοῦ Καβάφη ἐπειδὴ εἶχε τὸ δυστύχημα— ἢ τὸ εὐτύχημα νὰ ζεῖ στὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ ὄχι στὴν Καρδίτσα.

Ἄλλ' ἐὰν ἡ «ἐλληνικότης» τοῦ ἔργου του εἶναι ἤδη καταφανὴς ἀπὸ λόγους ἰδιοσυγκρασίας, ἐνστίκτου, μανταλιτὲ τοῦ ποιητοῦ, τί νὰ ποῦμε τότε ἂν τὸ ἔργο του τὸ ἐξετάσομε αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ, ἂν τὸ πάρομε ὡς προῖον ἐλληνικῆς πνευματικῆς μορφώσεως, ἱστορικῆς καὶ ψυχολογικῆς μελέτης; Ἄλλ' ἀφίνω τὴν μελέτην αὐτὴν γιὰ πολὺ ἀργότερα.⁽¹⁾

ΠΑΡΙΣΙ, ΜΑΡΤΗΣ 1927

Γ. ΒΡΙΣΙΜΙΤΖΑΚΗΣ

¹⁾ Πρὸς τὸ παρὸν ἄς ἀρκεσθεῖ ὁ ἀναγνώστης στὰς ὑποδείξεις ποῦ ἔδωκα στὴ μικρῇ μου πραγματείᾳ: Ἡ πολιτικὴ τοῦ Καβάφη (1926).